

- 17.10.2019).
14. *Pro vishu osvitu* [About higher education.] Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1 556-VII. Oficijnij visnik Ukrainy. 2014, no 63, pp. 7–14.
15. *Kriteriyi ocynyvannya yakosti osvitnoyi programi* [Criteria for evaluating the quality of the educational program] Akreditaciya. Nacionalne agentstvo iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Kriteriyi.pdf> (accessed 17.10.2019).
16. *Polozhennya pro galuzevi ekspertni radi Nacionalnogo agentstva iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti* [Regulations on industry expert councils of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education] Rishennya i polozhennya // Nacionalne agentstvo iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Polozhennya-pro-GER.pdf> (accessed 17.10.2019).
17. *Perelik galuzevih ekspertnih rad Nacionalnogo agentstva iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti, do yakih mozht vkluchatisya predstavniki derzhavi iz pravom doradchogo golosu* [List of industry expert councils of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education, which may include representatives of the state with the right of advisory vote] Polozhennya pro galuzevi ekspertni radi NAZYaVO // Nacionalne agentstvo iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/05/Polozhennya-pro-GER.pdf> (accessed 17.10.2019).

Надійшло (received) 23.10.2019

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Мороз Світлана Анатоліївна (Мороз Светлана Анатольевна, Moroz Svitlana A.) – кандидат наук з державного управління, Національний університет цивільного захисту України, старший науковий співробітник навчально-науково-виробничого центру; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2696-1278>; e-mail: ra_ekma@yahoo.com

Мороз Володимир Михайлович (Мороз Владимир Михайлович, Moroz Volodymyr M.) – доктор наук з державного управління, професор, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>; e-mail: moroz32@rambler.ru

УДК 009:378

doi: 10.20998/2227-6890.2020.1.07

О. А. ПАНАСЕНКО

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ,
СПРЯМОВАНОГО НА РОЗВИТОК ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ**

У статті досліджуються педагогічні особливості проведення навчального процесу для розвитку лідерських якостей. Наведені форми методи та засоби, дотримання яких сприяє розвитку лідерських якостей та готують до лідерства. Реалізуючи дієво-практичний потенціал, який представляє собою сукупність знань, вмінь, якостей та навичок, які необхідні для успішної практичної діяльності, студент відчуває необхідність у придбанні тих чи інших лідерських якостей через їх брак на різних етапах діяльності. На практиці в умовах навчального процесу активізація дієво-практичного потенціалу відбувається за допомогою методів, які сприяють підвищенню активності та зацікавленості серед студентів, активують їх творче мислення, здатність мислити критичною. До таких методів відносяться: ділова гра, в якій моделюється професійна діяльність у грі. Застосування ділових ігор в процесі навчання не тільки сприяє розвитку професійних компетенцій студентів, допомагає аналізувати та інтерпретувати отриману інформацію, працювати в групі, але і сприяє прищеплювання певних соціальних навичок і вихованню правильної самооцінки, що є основою лідерських якостей. Лідерські якості будуть розвиватися інтенсивніше при організації навчального процесу, в основі якого лежить реалізація дієво-практичного потенціалу за допомогою групових форм взаємодії. Розвитку лідерських якостей сприяє багато факторів: мотиваційна готовність, досвід, виховання, різноманітні додаткові умови в житті особистості. У межах навчального процесу педагог може підібрати методи, форми та засоби навчання, які вимагатимуть розвитку лідерських якостей, надаватимуть новий позитивний досвід та мотивуватимуть до особистісних змін. Перспективним напрямком вивчення цієї теми є емпірична перевірка виявлених в теоретичній площині тенденцій.

Ключові слова: лідерство, розвиток лідерських якостей, лідерський потенціал, навчальний процес, методи навчання, студентська група, активні методи навчання.

О. А. ПАНАСЕНКО

**ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ,
НАПРАВЛЕННЫЕ НА РАЗВИТИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ**

В статье исследуются педагогические особенности проведения учебного процесса для развития лидерских качеств. Приведенные формы методы и средства, соблюдение которых способствует развитию лидерских качеств и готовят к лидерству. Реализуя действенно-практический потенциал, который представляет собой совокупность знаний, умений, качеств и навыков, которые необходимы для успешной практической деятельности, студент чувствует необходимость в приобретении тех или иных лидерских качеств через их брак на различных этапах деятельности. На практике в условиях учебного процесса активизация действенно-практического потенциала происходит с работодателем методов, которые способствуют повышению активности и заинтересованности среди студентов, активируют их творческое мышление, способность мыслить критической. К таким методам относятся: деловая игра, в которой моделируется профессиональная деятельность в игре. Применение деловых игр в процессе обучения не только способствует развитию профессиональных компетенций студентов, помогает анализировать и интерпретировать полученную информацию, работать в группе, но и способствует привитию определенных социальных навыков и воспитанию правильной самооценки, является основой лидерских качеств. Лидерские качества будут развиваться интенсивнее при организации

© О. А. Панасенко, 2020

учебного процесса, в основе которого лежит реализация действенно-практического потенциала с помощью групповых форм взаимодействия. Развития лидерских качеств способствует много факторов: мотивационная готовность, опыт, воспитание, различные дополнительные условия в жизни личности. В рамках учебного процесса педагог может подобрать методы, формы и средства обучения, требующие развития лидерских качеств, предоставлять новый положительный опыт и мотивировать к личностным изменениям. Перспективным направлением изучения этой темы является эмпирическая проверка выявленных в теоретической плоскости тенденций.

Ключевые слова: лидерство, развитие лидерских качеств, лидерский потенциал, учебный процесс, методы обучения, студенческая группа, активные методы обучения.

O. A. PANASENKO

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION AIMED ON THE DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES

The article examines the pedagogical features of the educational process for the development of leadership qualities. The given forms are methods and means, observance of which promotes the development of leadership qualities and prepares for leadership. Realizing the effective and practical potential, which is a set of knowledge, skills, qualities and abilities that are necessary for successful practical activities, the student feels the need to acquire certain leadership qualities due to their lack at different stages of activity. In practice, in the learning process, the activation of effective and practical potential is through methods that increase activity and interest among students, activate their creative thinking, the ability to think critically. Such methods include: business game, which simulates professional activities in the game. The use of business games in the learning process not only promotes the development of professional competencies of students, helps to analyze and interpret information, work in a group, but also helps to instill certain social skills and nurture proper self-esteem, which is the basis of leadership. Leadership qualities will develop more intensively in the organization of the educational process, which is based on the realization of effective and practical potential through group forms of interaction. Many factors contribute to the development of leadership qualities: motivational readiness, experience, education, various additional conditions in the life of the individual. Within the educational process, the teacher can choose methods, forms and means of learning that will require the development of leadership skills, provide new positive experiences and motivate personal change. A promising area of study of this topic is the empirical verification of trends identified in the theoretical plane.

Keywords: leadership, development of leadership qualities, leadership potential, educational process, teaching methods, student group, active teaching methods.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про гостру необхідність мотиваційної, ціннісної та поведінкової перебудови населення, особливо це стосується молоді. За оцінками Всесвітнього економічного форуму 2019 року можливість управляти величезними масивами даних, знаходити в них закономірності, робити висновки і швидко приймати рішення, розпоряджаючись цими даними, буде одною з найцінніших навичок впродовж наступних п'яти років. У зв'язку з цим в організаціях, трудових колективах, бізнес об'єднаннях виникає потреба у фахівцях не тільки високого професійного рівня, але і насамперед тих, хто здатен згуртувати і об'єднати людей для швидкого вирішення спільних завдань, координуючи різні масиви інформації. Здійснити це можуть тільки особи з розвиненими лідерськими якостями та соціальною компетентністю. Розвинута соціально компетентність у поєднанні із лідерськими якостями допомагають привернути увагу до своїх ідей і переконати в своїй правоті. Уже сьогодні на ринку праці потрібні активні висококласні фахівці, які вміють працювати в команді, здатні приймати важливі рішення і нести тягар відповідальності за їх втілення в життя, будувати продуктивні взаємини з іншими людьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в даний час у зв'язку зі змінами в суспільстві інтерес до даної проблематики значно зріс, серед зарубіжних дослідників, проблемою лідерства займалися: Р. Ділте, С. Дирінг, А. Менегетті, Дж. Рассел, Р. Стогділл, Олівія Фокс Кабеін, Д. Адаір.

Вітчизняними психологами та педагогами зроблений великий внесок в розширення і конкретизацію понять «лідер», «лідерство», «лідерський потенціал», «лідерська креативність», «організаторські якості». Великий інтерес представляє питання про ефективність педагогічного керівництва, підтримки і супроводу дитячого лідерства,

розробляються конкретні ситуації і педагогічні технології, що сприяють процесу виховання лідера. Багато вчених В. М. Михайличенко, О. Г. Романовський, Т. В. Гура, Т. В. Бендас, О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, А. Є. Книш працюють над створенням різноманітних методик і програм по формуванню і розвитку лідерства в малих навчальних групах різного вікового складу. Лідерство в студентських групах – маловивчена проблема. В основному всі дослідження з цього питання виконані в області психології. У педагогічній науці приділено незначну увагу студентському лідерству, хоча це найвищий ступінь освіти майбутніх фахівців, що визначає успішність у майбутній професійній діяльності, в якій від них буде потрібна наявність лідерських якостей.

Метою нашого дослідження є визначення і наукове обґрунтування особливостей розвитку лідерських якостей у студентів в процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Проблема лідерства є частиною широкого кола питань, пов'язаних із взаємодією особистості і суспільства. Сьогодні дуже часто вчені за покликом суспільства звертаються до аналізу лідерства особистості в політичному та економічному житті, в підприємницькому середовищі і наукової діяльності, але рідше – до розвитку якостей лідера в системах освіти, навчання і виховання. За оцінками експертів Всесвітнього економічного форуму в Давосі, 65 % дітей, що надходять в початкову школу сьогодні, в майбутньому будуть опановувати професії, яких ще не існує, тому студентам як майбутнім фахівцям важливо володіти сукупністю таких лідерських якостей, завдяки яким, вони зможуть якісно та успішно вирішувати завдання відповідно до своїх посадових і соціальним призначенням, функціонально-рольовими обов'язками. Період студентства є ключовим етапом у становленні лідера, під час якого відбувається оволодіння основами майбутньої професії, а також

накопичення і подальший розвиток професійно-значущих і особистісних якостей для лідерської діяльності. Цей період навчання пов'язаний з інтенсивними змінами системи поглядів і внутрішньої позиції особистості, істотним перетворенням системи ціннісних орієнтацій, прийняттям на себе відповідальності за власне життя, переоцінкою відносин з людьми і зміною стратегій взаємодії з ними. Даний вік вважається періодом інтенсивного формування рис характеру і становлення особистості. Все це може бути хорошою основою для розвитку особистісних якостей лідера. У зв'язку з цим в системі професійної освіти важливо створити психолого – педагогічне забезпечення розвитку лідерських якостей особистості.

Існує безліч теорій лідерства, в основі висування особистості на позиції лідера лежать вроджені якості, його функції, різноманітні ситуації, цілі або завдання команди, а також важливість для групи тієї чи іншої діяльності, в ході якої може бути зняті гострі питання і досягнуті групові цілі. Ми в основу організації навчального процесу заклали конвергентативну теорію. Задля найбільш об'єктивного досягнення мети дослідження, ми провели опитування серед студентів, в якому дізналися про найбільш бажані ними лідерські якості, які в професійній сфері та в повсякденному житті допоможуть їм в досягненні успіху як лідера. Результати ранжування представлені в таблиці 1.

Таблиця 1 – Найбільш значущі лідерські якості серед студентів для досягнення успіху в професійній діяльності.

1	Активна життєва позиція
2	Комунікативні навички
3	Відповідальність
4	Цілеспрямованість
5	Впевненість
6	Розвинений емоційний інтелект

В основі успішного навчального процесу повинно лежати, в першу чергу, особистісно-орієнтована взаємодія, заснована на повазі і прийнятті інтересів усіх суб'єктів спілкування. Таким чином, за опитуванням студентів особливу увагу в розвитку лідерських якостей набувають активна життєва позиція, комунікативні навички, відповідальність, цілеспрямованість, впевненість, вміння розуміти емоції свої та оточуючих, всі ці якості ми об'єднали у ціннісно-смыслову сферу, комунікативну та емоційно-вольову. У ціннісно-смысловій категорії зміцнюються такі якості, як відповідальність за свій вибір, вміння володіти собою, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість. Сенс для людини – не просто значуща ідея, привласнена особистістю, це, в першу чергу, стан людини, який створює бажаний образ майбутнього, тобто мету. Студентські роки як завершальний етап підготовки до професійної діяльності відрізняється активним споживанням ціннісно-смыслових і культурних установок, які будуть проявлятися в поведінці і ставленні до практичної діяльності [6].

У спробах ефективного розвитку лідерських якостей недостатньо теоретичної бази для вивчення її студентами, адже недостатньо вивчити, хто такий лідер, щоб стати їм. Розробляючи різні умови і

аспекти розвитку лідерських якостей, ми повинні, в першу чергу, спробувати максимально продумати можливість інтеграції особистістю їх вже в процесі навчання, а в подальшому – і в професійній діяльності.

В. Б. Сбітнева виділяє наступні умови для ефективного розвитку лідерських якостей: 1) залучення студентів в спеціально організованості діяльність, яка спрямована на придбав лідерського досвіду; 2) забезпечення в діяльності можливість реалізувати різні ієрархічні позиції від виконавця до організатора для кожної особистості; 3) здійснення систематичного педагогічного моніторингу динамік розвитку лідерських якостей [7].

Провівши теоретичний аналіз вивчення педагогічних умов розвитку студентів, ми виокремили методи, форми та засоби навчання, які спрямовані на розвиток саме лідерських якостей.

Реалізуючи дієво-практичний потенціал, який представляє собою сукупність знань, вмінь, якостей та навичок, які необхідні для успішної практичної діяльності, студент відчуває необхідність у придбанні тих чи інших лідерських якостей через їх брак на різних етапах діяльності. Лідерські якості будуть розвиватися інтенсивніше при організації навчального процесу, в основі якого лежить реалізація дієво-практичного потенціалу за допомогою групових форм взаємодії [1].

Формуванням колективних зусиль, створенням ситуацій, які вимагають вимушеної активності студентів, активізації мислення. Ці умови неможливі без підвищення емоційної включеності студентів, що відбувається при проведенні занять із творчим характером. Важлива безпосередня взаємодія як студентів із викладачем, так і студентів між собою. За таких умов формуються навички продуктивного спілкування в рамках навчального процесу розвивається вміння аргументувати свою точку зору, чітко формулювати і ясно викладати свої думки. Успішний комплекс педагогічних умов втілюється завдяки включенню студентів у спільну з викладачами творчу діяльність, організацію особистісно-орієнтованої взаємодії та педагогічної підтримки лідерських проявів студентів.

На практиці в умовах навчального процесу активізація дієво-практичного потенціалу відбувається за допомогою методів, які сприяють підвищенню активності та зацікавленості серед студентів, активують їх творче мислення, здатність мислити критичною. До таких методів відносяться: ділова гра, в якій моделюється професійна діяльність у грі. Застосування ділових ігор в процесі навчання не тільки сприяє розвитку професійних компетенцій студентів, допомагає аналізувати та інтерпретувати отриману інформацію, працювати в групі, але і сприяє прищеплювання певних соціальних навичок і вихованню правильної самооцінки, що є основою лідерських якостей.

Аналіз конкретних ситуацій є одним з найбільш дієвих методів в організації пізнавальної діяльності. Він сприяє відпрацюванню навичок групового аналізу проблемі прийняття рішень та дозволяє викладач оцінити знання студентів, отриманих в ході вивчення матеріалу.

Аналіз ситуацій стимулює звернення до власного досвіду і досвіду інших, прагнення до закріплення або придбання теоретичних знань для отримання відповідей на обговорювані в ситуації питання.

Дієвим методом для стимулювання творчої активності є метод групової дискусії, який забезпечує глибоке опрацювання наявної інформації. Використання цього методу збільшує залученість студентів до процесу вирішення завдання та збільшує вірогідність його реалізації завдяки тому, що відбувається обмін думками, та можливість поглянути на одну задачу з різних сторін. Порядок проведення дискусії вимагає перебудови наявних способів вирішення завдань та зміни неефективних способів на більш оптимальні. Позитивний досвід роботи за цим методом дозволяє оцінити переваги командної роботи та розвинути гнучкість мислення. Різновидом групової дискусії мозковий штурм, в якому всі студенти вільно висловлюють свої пропозиції та ідеї в необмеженій кількості, а потім обираються найбільш вдалі. У ході цього методу студент отримує досвід, в якому його заохочують за висловлювання думок, де кожна ідея є потенційно успішною.

Метод проблемного навчання сприяє вмінню вирішувати задачі, які виникають як в професійній діяльності, так і в повсякденному житті. В рамках цього методу педагог може використовувати проблемне питання, проблемне завдання, проблемну ситуацію або заняття. Проаналізувавши форми, методи та засоби навчання, які спрямовані на розвиток лідерських якостей, необхідно зазначити, що провідним елементом навчання виступає педагог, тому особливо важливо приділяти увагу викладацькому складу, який бере участь у розвитку майбутніх лідерів. Необхідно враховувати підготовленість та зацікавленість педагогів в розвитку лідерських якостей студентів, розуміння значущості, актуальності та важливості цієї місії [3].

Висновки. Таким чином розвитку лідерських якостей сприяє багато факторів: мотиваційна готовність, досвід, виховання, різноманітні додаткові умови в житті особистості. У межах навчального процесу педагог може підібрати методи, форми та засоби навчання, які вимагатимуть розвитку лідерських якостей, надаватимуть новий позитивний досвід та мотивуватимуть до особистісних змін. Перспективним напрямком вивчення цієї теми є емпірична перевірка виявлених в теоретичній площині тенденцій.

Список літератури

1. Вежевич Т. Е. *Педагогические условия развития лидерских качеств учащихся*. Улан Удэ : Белг, 2005. 172 с.
2. Гура Т., Романовський О., Книш А. *Психологія лідерства в бізнесі: навч. посібник*. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 100 с.
3. Зязюн І. А. *Педагогіка добра ідеали і реалії: навч.-метод. посіб.* Київ: МАУП, 2000. 309 с.
4. Игнатюк О. А. Творческое саморазвитие преподавателя как процесс совершенствования его профессионализма. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.* Харків: НТУ «ХПІ», 2011. Вип. 28 (32). С. 9–16.
5. Нестуля О. О., Нестуля С. І., Карманенко В. В. *Основи лідерства. Тренінг лідерських якостей та практичних навичок менеджера: навч. посіб.* Київ: Знання, 2013. 237 с.
6. Романовський О. Г., Бондаренко В. В. Інноваційне формування повного спектру особистісних якостей лідера у всіх видах професійної діяльності на прикладі майбутніх психологів. *Теорія і практика управління соціальними системами*. Харків: НТУ «ХПІ». 2017. № 2. С. 3–13.
7. Сбитнева В. Б. *Педагогические условия развития лидерских качеств подростков в детском общественном объединении*: дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Пермь, 2006. 268 с.

References (transliterated)

1. Vezhevich T. E. *Pedagogicheskie usloviya razvitiya liderских kachestv uchashihsya* [Pedagogical conditions for the development of leadership qualities of students]. Ulan UdE: BElg, 2005. 172 p.
2. Hura T., Romanovskiy O., Knysh A. *Psikhologhiya liderstva v biznesi: navch. posibnyk* [Psychology of leadership in business: textbook]. Kharkiv: Drukarnia Madryd, 2017. 100 p.
3. Ziazun I. A. *Pedahohika dobra idealy i realii: nauk.-metod. posib.* [Pedagogy of good ideals and realities: textbook]. Kyiv: MAUP, 2000. 309 p.
4. Ignatjuk O. A. *Tvorcheskoe samorazvitie prepodavatelja kak process sovershenstvovanija ego professionalizma* [Creative self-development of a teacher as a process of improving his professionalism]. *Problemy ta perspektivy formuvannia natsionalnoi humanitarno-tekhnichnoi elity: zb. nauk. pr.* [Problems and prospects of formation of the national humanitarian and technical elite]. Kharkiv: NTU "KhPI", 2011, issue 28 (32), pp. 9–16.
5. Nestulia O. O., Nestulia S. I., Karmanenko V. V. *Osnovy liderstva. Treninh liderських yakosteі ta praktychnykh navychok menedzhera* [Fundamentals of leadership. Training of leadership qualities and practical skills of a manager]. Kyiv: Znannia, 2013. 237 p.
6. Romanovskiy O. H., Bondarenko V. V. *Innovatsiine formuvannia povnoho spektru osobystisnykh yakosteі lidera u vsikh vyдах profesiіnoi diialnosti na prykladi maibutnykh psykhologiv* [Innovative formation of the full range of personal qualities of a leader in all types of professional activities on the example of future psychologists]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy* [Theory and practice of social systems management]. Kharkiv: NTU «KhPI». 2017, no. 2, pp. 3–13.
7. Sbitneva V. B. *Pedagogicheskie uslovija razitiya liderских kachestv podrostkov v detskom obshhestvenom obedinenii*: dis. kand. ped. nauk [Pedagogical conditions for the development of leadership qualities of adolescents in a children's public association Candidate ped. sci. diss. (Ph. D.)]: 13.00.01. Perm', 2006. 268 p.

Надійшла (received) 23.02.2020

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Панасенко Олександра Анатоліївна (Панасенко Александра Анатольевна, Panasenko Oleksandra Anatoliivna) – асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. акад. І. А. Зязюна, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6893-8754>; e-mail: maleevasasha@ukr.net.